

УДК 396:316.3

Т.С. Бурейчак, канд. соціол. наук

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ЧОЛОВІКИ В КРИЗІ: УКРАЇНСЬКІ МЕДІА-ДИСКУРСИ ТА ГЕНДЕРНА ІДЕОЛОГІЯ

Статтю присвячено аналізу способів мас-медійного конструювання проблеми кризового досвіду сучасних українських чоловіків. Зокрема, пропонуються результати текстуального аналізу публікацій на цю тему, які з'явилися протягом 2006–2010 рр. Розглянуто специфіку висвітлення проблеми кризи чоловіків у мас-медіа – її ідентифікатори, причини та підходи до вирішення. На основі цього аналізу виокремлюються три типи мас-медійних дискурсів про чоловіків у кризі – нейтральний, патріархатний та гендерно-егалітарний, визначаються їх характеристики та способи легітимації.

Ключові слова: кризовий досвід чоловіків, маскуліність, гендерні дискурси, гендерна ідеологія.

Сучасні українські мас-медіа все більшою мірою звертають увагу на чоловіків, соціальні норми, що регулюють їхню поведінку, особливості їхнього способу життя тощо. Специфікою висвітлення цієї теми, по-перше, зазвичай стає звернення уваги на особливий гендерний досвід чоловіків, тобто, визнання того, що чоловіки є такими, якими вони є, не лише від природи, а великою мірою внаслідок впливів історичного, політичного, економічного, соціального та культурного характеру; по-друге, це переконання в тому, що цей досвід є проблемним, тобто що чоловіки часто реагують на сучасні соціальні трансформації в негативний або деструктивний спосіб, або, іншими словами, що сучасні українські чоловіки перебувають у кризі.

Поява та висвітлення цієї теми в загальноукраїнських мас-медіа на-вряд чи можна розглядати як випадковий збіг обставин. Ці публікації є свідченням того, що відповідна проблема визначається як соціально значима. Вона набуває соціальної видимості, що одночасно передбачає її певне розу-міння та інтерпретацію. Ця стаття презентує результати дослідження, метою якого було виявлення способів конструювання проблеми кризового досвіду чоловіків та легітимації шляхів її подолання відповідно до інтерпретацій в сучасних українських мас-медіа.

"Криза маскулінності" та "чоловіки в кризі": теоретичні інтерпретації концептів

Перш ніж безпосередньо перейти до розгляду питання мас-медійних репрезентацій проблемного чоловічого досвіду, варто з'ясувати специфіку значень висловів "криза маскулінності" та "чоловіки в кризі", які часто розглядають як тотожні або синонімічні. У сучасній академічній думці загально-визнаною є ідея плюральності маскулінностей та неможливості окреслити все багатоманіття досвідів чоловіків одним загальним поняттям "маскулінність". Отже, при обговоренні питання "кризи маскулінності" зазвичай ідеться не про маскулінність загалом, а про її особливе визначення, що відповідає домінуючому традиційному її розумінню, прояву та практикам. Р. Коннелл визначає таку маскулінність як гегемонну та зазначає, що для неї характерне прагнення домінування, орієнтація на роботу, демонстрація фізичної переваги та брак емоційного компонента. Гегемонна маскулінність завжди конструюється стосовно інших маскулінностей та фемінностей, які їй підпорядковані [1].

Іншим ключовим поняттям є "криза". Застосування його в парі з маскулінністю є досить проблемним. Це пов'язано насамперед з тим, що гегемонна маскулінність функціонує на різних рівнях суспільства, і її кризові стани відповідно до цього можуть визначатися суттєво по-інакшому. Якщо розглядати кризу маскулінності як кризу самоідентифікації, то в такому разі, вона буде виявляти себе як певна проблематичність реалізації (performing) ідентичності в соціальному просторі, наслідками якої можуть бути деструктивні практики, спрямовані на себе або інших. Це, зокрема, може бути депресія, песимізм, неадекватна соціальна поведінка, зловживання алкоголем, наркотиками, агресія, насильство, суїциди тощо. Найчастіше криза ідентичності пов'язана зі змінами соціальних умов та складністю адаптації до них. Однак, криза також може розглядатися і як перманентна ознака ідентичності. У цьому випадку йдеться про конкретний життєвий досвід, який має ознаки проблемності. На нашу думку, в цій ситуації більш адекватним є використання термінів "чоловіки в кризі" або "кризовий досвід чоловіків". У тому ж разі, коли йдеться про зміни домінуючих соціальних уявлень про гегемонну маскулінність, які можуть ставити під сумнів її зміст та способи легітимації, більш доцільним є використання поняття "криза маскулінності".

Водночас в теоретичних дискусіях категорії "кризовий досвід чоловіків" та "криза маскулінності" часто не розмежовуються, що, на нашу думку, є проблематичним, оскільки йдеться про суттєво різні феномени. Слід особливо наголосити на тому, що криза маскулінності зовсім не обов'язково завжди спричинятиме до кризових досвідів чоловіків та навпаки. Ці феномени впливають один на одного, але не взаємообумовлюються. Для підтвердження цієї тези можна навести приклад скандинавських країн, в яких уявлення про маскулінність та фемінність в останні десятиліття зазнали значних трансфор-

мацій в бік зменшення їх бінарного протиставлення та зростання критики гегемонної маскулінності, водночас тривалість та якість життя чоловіків там залишаються на дуже високому рівні порівняно з іншими країнами. Це свідчить про те, що, узагальнюючи, в цій ситуації можна говорити про наявність потенційної кризи маскулінності як концепту та відносну відсутність кризи чоловіків як деструктивних аспектів життєвого досвіду [2].

Усвідомлюючи теоретичну неоднозначність терміна "криза маскулінності", деякі дослідники пропонують виокремлення певних напрямів його концептуальної операціоналізації. Наприклад, Тім Едвардс, говорить про так звану "кризу ззовні" (англ. "crisis from without") та "кризу зсередини" (англ. "crisis from within") [3, с. 7–8]. "Криза маскулінності ззовні" охоплює емпірично фіксовані зміни соціального становища чоловіків у таких інститутах, як сім'я, освіта та робота. Йдеться, в першу чергу, про відносне послаблення в минулому безпеляційних привілеїв та владних позицій чоловіків у цих сферах. "Криза маскулінності зсередини" передбачає більш складні для їх емпіричної фіксації зміни досвідів та ідентичностей чоловіків стосовно свого соціального становища як чоловіків. У цьому випадку йдеться про відчуття безпорадності, беззмістовності та невизначеності, які потенційно переживають чоловіки з огляду на послаблення їхніх владних соціальних позицій. Центральним в обох випадках є питання влади, яке є визначальним для розуміння як маскулінності загалом, так і її кризи.

На основі аналізу сучасних соціологічних праць, які порушують це питання, ми пропонуємо класифікацію головних підходів до розуміння кризи маскулінності, в якій виокремлюємо три основні перспективи розуміння суті цього феномену – історичну, есенціалістську та критичну [2]. Назви цих підходів передбачають окреслення їх дескриптивної сутності. Перший підхід (історичний) наголошує на тому, що криза маскулінності – це нове безпрецедентне явище, яке було спричинене соціальними, культурними, економічними та політичними трансформаціями починаючи з середини XIX ст. і донині. Другий підхід (есенціалістський) переконує в протилежному, а саме, що криза маскулінності існувала завжди. Вона є невід'ємним аспектом маскулінності, що має тенденції актуалізуватися/загострюватися в певні історичні періоди. Відповідно до третього (критичного) підходу, спекуляції стосовно кризи маскулінності на сьогодні не мають достатніх підстав. Іншими словами, криза маскулінності – це результат моральної паніки, певний дискурсивний продукт, що має мало спільного з реальністю. Однак, якими б не були наголоси в теоретичних деконструкціях кризи маскулінності, очевидно, що сам факт того, що подібні обговорення мають місце, засвідчує набуття соціальної видимості маскулінності та досвіду чоловіків, а отже і рефлексію стосовно питань, які протягом тривалого періоду залишалися на маргінесі і академічного, і громадського інтересу. Одним із завдань цього дослідження було з'ясування того, чи знаходять подібні інтерпретації відображення в мас-медіа і в який спосіб це здійснюється.

Методологія дослідження

Головним підходом до вивчення репрезентацій кризового досвіду чоловіків у мас-медіа став аналіз документів. Цей підхід полягає в ідентифікації та вивченні змістів та соціальних значень, релевантних до аналізованої проблеми документів [4]. У нашому випадку документами, які склали основний об'єкт дослідження, були інтернет-публікації з проблеми кризи чоловіків. Слід відзначити, що більшість аналізованих текстів є дубльованими також у друкованому форматі в місцевих чи загальноукраїнських ЗМІ. З огляду на це, в цій статті ми звертаємося до цих публікацій як до мас-медійних текстів. Загалом було проаналізовано 35 публікацій, які з'явилися в інтернет-просторі протягом останніх п'яти років – з 2006-го по 2010 р. Відбір документів відбувався цілеспрямовано, а саме шляхом пошуку статей, які в заголовках та текстах містили слова чи вислови, що апелюють до кризи чоловічого досвіду. Такими ключовими пошуковими словами, зокрема, були: "чоловіки" та "криза", "криза чоловіків", "чоловіки в кризі", "чоловіки" та "кризовий досвід" тощо.

У цьому дослідженні було поєднано два якісних методи аналізу документів – якісний контент-аналіз та дискурс-аналіз. Якісний контент-аналіз – це метод, який передбачає дедуктивний (на відміну від індуктивного в кількісному контент-аналізі) спосіб збору даних. Специфікою цього методу є те, що ідентифікація категорій аналізу відбувається в процесі дослідження, а не розробляється завчасно. Подібно до кількісного контент-аналізу, важливою є систематичність методології, яка водночас залишається гнучкою в процесі дослідження. Якісний контент-аналіз також передбачає врахування контексту, появи певної категорії. Його результати зазвичай представляють в описовій або описово-цифровій формі [5–7]. Метод дискурс-аналізу має різні традиції та підходи до його застосування. Дискурс-аналіз – це одночасно теоретична модель та метод текстуального аналізу. Його основною епістемологічною засадою є уявлення про те, що соціальне конструюється та трансформується за допомогою мови та дискурсів, тобто взаємопов'язаних символічно-знакових систем, які пропонують певне пояснення та спосіб легітимізації соціальної реальності. Одним з головних прийомів дискурс-аналізу є деконструкція тексту, тобто виявлення механізмів, за допомогою яких значення тексту претендує на істину, доведення ідеологічної сконструйованості тексту та значення цього тексту в конкретному соціальному контексті. Зазвичай дискурс-аналіз спрямований на вивчення 1) організації тексту (наприклад, форми подачі тексту, його структури, способів зв'язку елементів, стилістики тощо), 2) прийомів переконання (наприклад, ідеологічних та моральних настанов в тексті, апеляції до попереднього знання, експертних оцінок, емоційних закликів тощо) та 3) інтерпретації змістів тексту (наприклад, аналіз багатозначних повідомлень, недомовленостей, того, що артикулюється як самоочевидне, значень явного та латентного змісту) [8–10].

Аналізуючи структуру висвітлення теми кризи маскулінності, можна помітити, що зазвичай публікації звертаються до трьох питань – пояснення проблеми, визначення її причин та пропонування способів її вирішення. Слід відзначити, що далеко не всі публікації пропонують такий аналіз проблеми. Більшість із них зосереджують увагу на акцентуванні проблемності досвіду сучасних українських чоловіків та пропонуванні інтерпретації цієї ситуації. Розглянемо більш детально кожне з цих трьох питань.

Чоловіки в кризі: індикатори проблеми

Слід відзначити, що питання акцентування та розкриття сутності кризового досвіду сучасних українських чоловіків є одним із центральних у публікаціях на цю тематику. Кодування індикаторів кризи чоловіків виявило дуже широкий спектр проблем, які, відповідно до мас-медіа, вказують на проблемність життєвого досвіду сучасних українських чоловіків. У результаті класифікації цих індикаторів ми пропонуємо виокремлювати серед них три основні групи: 1) демографічні та медико-соціальні проблеми; 2) деструктивні практики чоловіків; 3) невідповідність чоловіків соціальним нормам та очікуванням.

Демографічні та медико-соціальні проблеми чоловіків згадуються в 21 публікації, що є свідченням їх значимості. До цієї групи входять такі проблеми:

- Значний розрив у тривалості життя чоловіків та жінок в Україні. Представлення цієї теми відбувається зазвичай із залученням статистичної інформації (зокрема через акцентування на тому, що чоловіки живуть у середньому на 12 років менше, ніж жінки [15–21], порівняльної характеристики ситуації в Україні та інших європейських країнах й наголошення на тому, що статевий розрив у тривалості життя в Україні є одним з найбільших в Європі [16–18; 20–21], та наведення експертних оцінок цієї ситуації [16; 20].
- Кількісне переважання жінок в структурі населення України. Хоча мова йде зазвичай про статеве співвідношення осіб працездатного та, особливо, пенсійного віку, мас-медіа зазвичай не пояснюють таку специфіку. Ця проблема часто представлена загалом як кількісна недостатність чоловіків [22; 23]. Цікаво, що у висвітленні цієї теми проблематизується не лише чоловічий, але й жіночий досвід: "Це означає, що на десять дівчат залишилося вже не 9 кавалерів, як співається в пісні, а вісім з половиною. Куди діваються українські кавалери?" [24]. Таким чином, брак чоловіків артикульовано як проблему неможливості створення сім'ї, що, відповідно до мас-медіа, потенційно проблематизує жіночий досвід.
- Надсмертність чоловіків. У висвітленні цієї проблеми йдеться про значне перевищення смертності українських чоловіків в працездатному віці порівняно зі смертністю жінок. У такому разі мас-медіа

зазвичай звертаються до статистично-демографічних даних, відповідно до яких цей показник стосовно чоловіків у 3 та 4 рази перевищує показник смертності жінок [16; 26–29]. Публікації, зокрема, звертають увагу на те, що "чоловіки вмирають геть від усіх причин (крім хіба що вагітності та пологів) раніше за жінок" [16], а також що "вони вмирають в найбільш продуктивному віці – у 30–50 років" [29]. Надсмертність чоловіків також пов'язують із нещасними випадками на небезпечних видах робіт [20; 22; 27]. До небезпечних професій чоловіків, які вкорочують їм вік, окрім таких, як рятувальники, пілоти, шахтарі [16; 22], згадуються й такі, як політична діяльність, держслужба та бізнес: "Чоловіків більшість у парламенті, серед держслужбовців вищого рівня і в бізнесі. Може, саме це робить смертність серед них настільки високою?" [25].

- Специфіка захворюваності чоловіків. Значною проблемою чоловіків, відповідно до більшості аналізованих публікацій, є незадовільний стан їхнього здоров'я. Згадуються передовсім такі захворювання, як хвороби серцево-судинної системи [20; 22; 27; 30–31], рак [16; 25; 27; 32], цироз [16; 27; 31], інфекційні захворювання, особливо туберкульоз, СНІД, гепатит [19–20; 27], а також статеві розлади та проблеми репродуктивного здоров'я [16; 27; 29].

Деструктивні практики є наступною проблемою, яка свідчить про кризовий досвід українських чоловіків. До цих практик мас-медіа відносять:

- Самогубства. Публікації звертають увагу на те, що 90% усіх самогубств в Україні вчиняють чоловіки [15; 28] та пояснюють цю ситуацію безробіттям, депресією та схильністю чоловіків тримати власні емоційні проблеми в собі [20; 30–31].

- Нехтування чоловіками медичною допомогою лише згадується в окремих публікаціях як факт без його інтерпретації [22; 26].

- Шкідливі звички та нездоровий спосіб життя. Стосовно цієї проблеми найчастіше згадуються такі проблеми, як зловживання алкоголем [20–22; 26; 30; 33–34], тютюнопаління [20; 26; 32] та нехтування заняттями фізкультурою та спортом [16; 19].

- Сімейне насильство. Незважаючи на гостроту та актуальність цього питання в українському суспільстві [11], а також той факт, що в переважній більшості випадків саме чоловіки виступають агресорами, які вдаються до фізичного, економічного та сексуального насильства стосовно жінок у сімейній сфері, ця проблема продовжує залишатися на маргінесі уваги мас-медіа і рідко маркується як чоловіча [15].

Невідповідність чоловіків соціальним нормам та очікуванням становить окрему групу причин кризи чоловіків.

- Проблемність зовнішнього вигляду та сексуальні збочення. Ця група причин занепокоєння стосовно чоловічого досвіду звертає увагу на трансформацію зовнішності чоловіків та набуття жіночих рис внаслідок вживання алкогольних напоїв, і зокрема пива: "В організмі чоловіка,

який п'є багато пива, активно накопичуються жіночі статеві гормони. Це призводить до женоподібного вигляду чоловіків: збільшуються молочні залози, збільшується живіт, розширюються стегна, потовщується жировий прошарок, відбувається раннє облісіння" [27]. Іншою проблемою відповідно до цього ж видання є "набута педерастія", що є результатом "пропаганди в медіа повальної сексуальної розбещеності" [27]. Показово також, що в цій публікації педерастія використовується як синонім гомосексуальності, що є свідченням необізнаності у значеннях цих термінів та/або упередженості й гомофобності авторської позиції.

- Недотягування до ідеалу маскулінності. Окрім артикулювання конкретних проблем чоловічого досвіду, мас-медіа також звертають увагу на те, що загалом сучасні чоловіки стають слабшими та кволими [23], а також відбувається їх "девальвація" [27].

- Криза батьківства полягає, відповідно до мас-медіа, в тому, що чоловіки не беруть достатньо участі у вихованні своїх дітей [22]. Це пов'язано із самоусуненням чоловіків [15] та неможливістю в більшості випадків для чоловіків отримати опікунство над дитиною після розлучення [16; 19]. У публікаціях також звертається увага на позитивний вплив батьківства на самопочуття чоловіків: "Добрый, турботливый батько, котрий багато часу проводить із дітьми й почуввається щасливим у родині, живе довше від легковажного кота, котрий гуляє сам по собі" [22].

Загалом слід відзначити, що остання група причин є найменш артикульованою в аналізованих публікаціях. Цікавим спостереженням є те, що мас-медіа акцентують як на патріархатних, так і гендерно-егалітарних нормах, при чому в обох випадках сучасні українські чоловіки опиняються в ситуації невідповідності.

Медіа-інтерпретації кризового досвіду чоловіків

Більшість з аналізованих публікацій окрім опису проблемності досвіду сучасних українських чоловіків також пропонують інтерпретацію причин такої ситуації. Ці причини можна умовно поділити на дві великі групи: тиск традиційних гендерних норм та спонування жінок. Розглянемо більш детально кожну з них.

Тиск традиційних гендерних норм відображається, відповідно до мас-медіа, в такому:

- Норма емоційної стійкості знаходить свій вияв, з одного боку, в побоюваннях виявитися слабкими та неуспішними, а також стримуванні власних емоцій [22], а з іншого, – передбачає демонстрування чоловіками сміливості, ігнорування ризиків та придушення страху.
- Норма фізичної стійкості, яка знаходить свій вияв в очікуваннях від чоловіків бути сильними та відігравати роль захисника [22], що також знаходить вияв в переоцінці чоловіками стану та потенціалу свого здоров'я [16; 19].

- Норма домінування в сімейній сфері є проблемною для чоловіків з огляду на те, що робить їх досвід неадекватним до сучасного життя та не враховує зрушень внаслідок "жіночої емансипації та прогресу в загальному" [16; 19].

- Норма професійної та фінансової успішності знаходить вияв у необхідності чоловікам виступати в ролі сімейного годувальника [22]. Особливо негативні результати для чоловіків ці очікування мають у ситуації втрати робочого місця, що значною мірою уможлиблюється несприятливою економічною ситуацією та фінансовою кризою в країні [15–16; 19; 29; 35]. Тиск фінансової успішності, що спонукає частину українських чоловіків до трудової міграції за кордон, розглядається як потенційний фактор погіршення стану здоров'я чоловіків або навіть загрози життю: "Не додають здоров'я нашим чоловікам масові закордонні найми. Там вони часто виконують найважчу, найнебезпечнішу роботу. Вони там гинуть, стають каліками" [22].

Існування та відтворення таких норм пояснюється в публікаціях стереотипами виховання [28], а також тиском нереалістичних медіа-образів, яким не здатна відповідати значна частина чоловіків [29].

Іншою групою причин кризового досвіду чоловіків, відповідно до мас-медіа, є спонукання з боку жінок до такої ситуації, що може проявлятися таким чином:

- Потурання з боку жінок, яке може мати місце стосовно таких деструктивних практик чоловіків, як насильство в сім'ї. Цей парадоксальний факт пояснюється страхом жінок втратити свого чоловіка-тирана та не знайти іншого партнера з огляду на складну демографічну ситуацію в країні. "Одна жінка сказала: я не можу сказати "ні" своєму чоловікові, коли він чинить насильство, тому що за дверима стоять ще три жінки і чекають, коли він буде вільним" [35].

- "Девальвація" жінок, на переконання авторів деяких публікацій, є ще однією проблемою, яка сприяє кризовому досвіду чоловіків. Сюди, зокрема, зараховують сексуальну доступність жінок, їх провокативний зовнішній вигляд, моральну деградацію, а також "зростання жіночих захворювань, проституції, алкогольної залежності, зниження дітородної функції" [27]. Усі ці тенденції, відповідно до мас-медіа, негативно впливають не лише на чоловіків, але й на моральний, фізичний, психологічний, соціальний та економічний стани країни і цілої нації [27].

- Лідерські якості жінок також є небажаними, оскільки спричиняють "кволість чоловіків" [33] та дисгармоніюють сімейні відносини: "Сильні та підприємливі жінки-годувальниці, котрі прийшли на зміну покірним берегиням домашнього вогнища, не є зі своїми обранцями половинками одного цілого – і це також штовхає чоловіків до чарки" [22].

Загалом слід відзначити, що специфікою мас-медійних інтерпретацій причин кризи українських чоловіків є їх *віктимізація*, що знаходить відображення в знятті відповідальності з чоловіків за свій досвід та загалом представленні їх як пасивних жертв ситуації. У більшості випадків чоловіки розглядаються як такі, що страждають від традиційних гендерних норм та неможливості їм відповідати в умовах сучасного суспільства.

Підходи до подолання кризи чоловічого досвіду

Оскільки, відповідно до тверджень мас-медіа, самі чоловіки мало причетні до того, що вони потерпають від цілого комплексу проблем, то й агенти подолання кризи чоловіків зазвичай незначною мірою звертають увагу на ступінь активності позиції чоловіків. Основними двома агентами, які мають взяти на себе відповідальність за покращення ситуації, представлені жінки та держава. Специфікою тут, однак, є те, що мас-медіа пропонують суперечливі способи зменшення проблемності чоловічого досвіду, які полягають або в створенні умов, за яких функціонування традиційної (гегемонної) маскулінності є можливим та безпроблемним, або в трансформації таких уявлень про чоловіків. Відповідно, жінки найчастіше репрезентуються в мас-медіа як агенти, відповідальні за підсилення традиційних уявлень про маскулінність та сприяння чоловікам наближенню до цих очікувань, в той час як держава представлена як інститут, що має підтримувати руйнування традиційних гендерних норм. У першому випадку публікації рекомендують жінкам "берегти своїх чоловіків" [22], маніпулювати ними ("Нам же нічого не вартує ухвалити рішення і подати його так, ніби воно їхнє, правда ж? Нам від цього нічого не станеться, а вони вкотре виростуть бодай у власних очах" [22]), бути люблячими дружинами та хорошими домогосподарками ("У родині чоловіки добре нагодовані, що важливо для здоров'я і додає три роки життя, а любляча дружина – найкращий бар'єр для стресів – ще два додаткові роки" [24]). Агентність держави у сприянні подолання кризи чоловіків визначається покладанням на неї відповідальності за розробку комплексу програм, які мають на меті спонукати чоловіків до зміни їхніх життєвих практик. У першу чергу, наголошується на пропагуванні здорового способу життя [15–16; 26], діяльного батьківства [19], а також боротьбу із сімейним насильством [19; 26].

"Чоловіки в кризі": дискурсивні варіації

Застосовуючи методологію дискурсу-аналізу, проблему кризи чоловічого досвіду можна визначити як вузлову точку, способи легітимації якої в мас-медійних дискурсах виявилися достатньо відмінними. Це загалом засвідчує дискурсивну боротьбу за певний спосіб фіксування значення цього питання та різні способи доведення значимості проблеми чоловіків в кризі й відповідних шляхів її подолання. Загалом ми виокремлюємо чотири переважаючі медіа-дискурси про кризу чоловічого досвіду: нейтральний, патріархатний, змішано-патріархатний та гендерно-егалітарний.

Нейтральний медіа-дискурс передбачає наведення статистичних даних без їх інтерпретації. Найчастіше це показники середньої тривалості життя чоловіків, їх смертності, рівень захворювань в статичному, динамічному або компаративному форматі. Заголовки таких публікацій здебільшого акцентують та проблематизують ситуацію скорочення чоловічого населення України ("В Україні вже 3,6 мільйона дефіцит чоловіків, що далі?" [36], "В Україні спостерігається різкий дефіцит чоловіків" [37], "Дефіцит чоловіків в Україні – 3,6 мільйона" [38], "Українські чоловіки вимирають?" [32] тощо). Нейтральний медіа-дискурс отримує таку назву умовно, оскільки навіть безоціночне артикулювання проблеми кризи чоловіків сприяє набуттю зримості та соціальної значимості цього питання.

Патріархатний та змішано-патріархатний медіа-дискурси передбачають інтерпретацію ситуації сучасного досвіду українських чоловіків як кризи з огляду на втрату чоловіками владних позицій. У першому випадку пропонуються публіцистичні розмірковування про цю ситуацію та її негативні соціальні наслідки, у другому – наводяться статистичні та демографічні дані, які отримують коментарі із апелюванням до традиційних гендерних норм. У заголовках цих статей наголошується "виродження", "девальвація", "знесення" українських чоловіків ("Виродження чоловіків триває" [23], "Девальвація чоловіків, або за кого виходити заміж українським жінкам?" [27], "Квола сильна стать" [33], "Криза вбрала чоловіків у спідниці" [39], "Українські чоловіки вимирають. Буде матріархат. Ура?" [25]). Для цих медіа-дискурсів характерним є наголошування на тому, що за умов неспроможності чоловіків залишатися сильними та лідерами, ці позиції вимушено перебирають на себе жінки. Жінки репрезентуються у публікаціях як такі, що наділені кращим адаптивним потенціалом до несприятливої соціоекономічної ситуації. Загалом тенденції до послаблення владних позицій чоловіків та реверсії традиційних гендерних ролей оцінюються в публікаціях як свідчення соціальної девіації. З огляду на це, подолання кризи чоловічого досвіду уможлиблюється через повернення до традиційних гендерних відносин та ролей. Типовим для такого способу представлення ситуації є те, що такі коментарі та висновки даються або самими журналістами [22; 27; 39], або особами, діяльність яких не пов'язана з професійним дослідженням цієї проблеми, наприклад, адвокатами [23], модельєрами [33], спортивними коментаторами [39] тощо.

Відповідно до *гендерно-егалітарного дискурсу* криза чоловічого досвіду в першу чергу пов'язана із тиском традиційних гендерних очікувань по відношенню до чоловіків. Патріархатні гендерні відносини в цих публікаціях розглядаються як такі, що є неадекватними до умов сучасного життя і деструктивними з огляду на їх вплив на досвід чоловіків. У зв'язку із цим, подолання відповідних негативних наслідків є можливим завдяки усвідомленню цієї проблеми та сприянню зміні традиційних гендерних моделей. Назви публікацій також відображають наголошення на гендерно-егалітарних способах інтерпретації проблеми та легітимації відповідних шляхів її вирішення

("Гендерна розбалансованість суспільства шкодить українським чоловікам" [15], "Навіщо нам гендер?" [29], "Формула щастя: Чим більше чоловік проводить часу зі своїми дітьми, тим довше він живе... " [19] тощо). Для цього типу представлення проблеми характерною є її експертизація, тобто наведення коментарів осіб, які професійно займаються вивченням становища українських чоловіків (наприклад, демографів [16; 40], статистів [40], соціологів [40]) або її покращенням (наприклад, політичних діячів [15–16; 19; 26; 28–29] та представників неурядових організацій [29; 40]).

Проводячи паралелі з академічними способами інтерпретації питання деструктивного характеру чоловічих практик і, зокрема, з трьома способами концептуалізації кризи маскулінності – історичною, есенціалістською та критичною, можна відзначити, що для мас-медійних публікацій не є характерним здійснення широких узагальнень та пояснення трансформації уявлень про маскулінність у глобальному чи локальному контексті. Термін "гендер" згадується в незначній кількості публікації (в 6 з 35), а "маскулінність" не фігурує в жодній з них. Здебільшого мас-медіа акцентують на досвіді та практиках чоловіків, що мають проблемний характер, аніж на соціальних уявленнях про чоловіків. Водночас, можна помітити, що гендерно-егалітарний мас-медійний дискурс є співзвучним до історичної концептуалізації кризи маскулінності, відповідно до якої для сучасного суспільства характерною є зміна гендерного балансу, що ускладнює виконання чоловіками традиційних ролей. Натомість патріархатний медіа-дискурс не вписується в жодний академічний спосіб концептуалізації кризи маскулінності з огляду на профеміністську орієнтацію сучасних гендерних досліджень та розуміння подібних уявлень як гендерно дискримінаційних.

Іншим важливим у контексті цього дослідження питанням є причина проблематизації чоловічого досвіду в мас-медіа в останні роки. Проаналізувавши час появи цих статей, можна помітити, що їх кількість стрімко зростає після світової фінансової кризи 2008 р., яка значною мірою позначилася і на соціально-економічній ситуації в Україні. Хоча репрезентативність цього дослідження є умовною з огляду на цілеспрямований тип вибірки публікацій, їх часова динаміка є достатньо показовою (табл. 1).

Таблиця 1

Часова динаміка мас-медійних публікацій про кризовий досвід чоловіків

Рік	Кількість публікацій
2006	1
2007	2
2008	4
2009	23
2010	5

Більшість статей за 2009 р. згадують про негативні соціальні наслідки економічної кризи на становищі чоловіків, що зайвий раз підкреслює важливість фінансової та професійної успішності чоловіків для оцінки їх маскулін-

ності (в традиційному її розумінні). У ситуації, коли чоловікам стає складно відповідати таким соціальним очікуванням в силу об'єктивних обставин, мас-медіа схильні презентувати цю ситуацію як чоловічу кризу та підсилювати відповідні моральні паніки. Уможливлення такого способу конструювання медіа-образів цієї проблеми значної мірою є відображенням домінуючої в сучасному українському суспільстві гендерної ідеології.

Гендерна ідеологія загалом може бути визначена як система ідей, поглядів та уявлень, які визначають нормативні гендерні відносини в суспільстві. Кожне суспільство в будь-який час свого існування намагається регламентувати відносини між чоловіками та жінками, визначаючи рамки прийнятних та неприйнятних сценаріїв гендерної поведінки та саморепрезентації. Пострадянський період загалом позначений поширенням та популяризацією традиційних уявлень про призначення чоловіків та жінок, що відповідно орієнтувало перших на досягнення у сфері кар'єри та професійної зайнятості, а інших – на сферу родини та підтримку "домашнього вогнища". Такі погляди зазнають особливої підтримки серед національно орієнтованих політичних, громадських, релігійних об'єднань, ЗМІ тощо, що таким чином декларують важливість збереження сім'ї, відновлення національних та моральних традицій, зруйнованих радянською системою. З огляду на це, в працях низки гендерних теоретиків (Л. Етвуд [12], П. Вотсон [13], О. Здравомислова [14] тощо) пострадянські трансформації гендерних відносин отримують назву "патріархатного ренесансу", вибудовування "чоловічого проекту", або "чоловічого світу". Це знаходить вияв у легітимації домінуючих позицій чоловіків у суспільному житті та витісненні з нього жінок у приватну сферу. Наголошення на негативних наслідках штучних спроб "стирання" гендерних відмінностей, що здійснювалися в радянський час, легітимізує дискурс відновлення знищеного автентичного традиційного і, як припускають, природного гендерного розподілу в пострадянський період. Таким чином, пошук істинних фемінностей та маскуліностей набуває вияву неотрадиціоналізму – орієнтації на пошук таких гендерних моделей в минулому.

Водночас аналіз мас-медійних публікацій засвідчує ситуацію, за якої сучасні мас-медіа одночасно відтворюють традиційну гендерну ідеологію, пропонуючи патріархатний дискурс визначення кризи чоловічого досвіду, та стимулюють її перевизначення, апелюючи до гендерно-егалітарних моделей пояснення та вирішення цієї проблеми. Останнє ми пояснюємо тенденціями академізації гендерних досліджень в сучасній Україні та залучення експертних оцінок цієї ситуації в її мас-медійному висвітленні. Іншою паралельною тенденцією є інституціоналізація державних механізмів регулювання гендерної рівності, яка передбачає включення до розгляду питань становища чоловіків у процесі реалізації гендерної політики¹.

¹ Однак адміністративна реформа Президента України та реорганізація Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту в грудні 2010 р. засвідчує згорання державних ініціатив в галузі гендерної політики в країні останнім часом.

Конструювання питання кризового досвіду чоловіків у сучасних українських мас-медіа загалом засвідчує неоднозначність та суперечливість дискурсивних визначень цієї проблеми. Мас-медійні публікації не схильні пропонувати загальний аналіз трансформацій гендерних відносин та зокрема уявлень про маскуліність. Помітним є уникнення академізації дискусії про досвіди чоловіків, яскравим прикладом чого є повна відсутність згадування терміна "маскуліність". Натомість висвітлення цієї проблеми найчастіше зводиться до площини життєвого досвіду чоловіків та наголошення на його проблемності. Типовим також є узагальнення всіх чоловіків до єдиної гомогенної соціальної групи, варіації статусів, досвідів та практик всередині якої не беруться до уваги. Основними трьома індикаторами кризового досвіду чоловіків визначаються демографічні та медико-соціальні проблеми, деструктивні практики чоловіків та невідповідність чоловіків соціальним нормам та очікуванням. Аналіз текстів мас-медійних публікацій, засвідчує співіснування патріархатного та гендерно-егалітарного способу у визначенні та поясненні кризи чоловічого досвіду. Незважаючи на принципово відмінні підходи в інтерпретації та легітимації шляхів подолання ситуації чоловіків у кризі, спільним для обох випадків є маргіналізація українських чоловіків, наголошення на їх подвійній невідповідності ні патріархатним, ні гендерно-егалітарним нормам, а також віктимізація українських чоловіків, а саме представлення їх як таких, що потерпають або від традиційної гендерної ідеології, або від несприятливої соціально-економічної ситуації. Зняття з чоловіків відповідальності за їх кризовий досвід знаходить вияв у наголошенні важливості агентності жінок та держави в процесі його подолання. Таким чином, відповідно до мас-медійних публікацій, чоловіки репрезентуються як пасивні жертви досвіду, який їм самим не під силу змінити.

1. *Connell R.W.* Gender and power / R.W. Connell. – Stanford, CA : Stanford University Press, 1987. – 334 p.
2. *Бурейчак Т.* Криза маскуліності в теоретичній та емпіричній перспективі // Т. Бурейчак // Збірник доповідей Між нар. наук.-практ. конф. "Гендерні теорії, гендерні практики : налагоджуючи мости". – Х. : Райдер, 2008. – С. 20–27.
3. *Edwards T.* Cultures of masculinity / Tim Edwards. – London : Routledge, 2006. – 182 p.
4. *Altheide D.L.* Qualitative media analysis / David L. Altheide. – London : Sage, 1996. – 87 p.
5. *Scheufele B.* Qualitative content analysis // Bertram Scheufele // The international encyclopedia of communication [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.communicationencyclopedia.com/
6. *Mayring P.* Qualitative Content Analysis [Електронний ресурс] / Philip Mayring // Qualitative content analysis. Forum : Qualitative Social Research. – 2000. – Vol. 1, No. 2. – Режим доступу : http://www.inteligenciacolectiva.org/principal_proyectos_metodologia_qca.pdf

7. *Zhang Y.* Qualitative Analysis of Content [Електронний ресурс] / Yan Zhang and Barbara M. Wildemuth // Applications of Social Research Methods to Questions in Information and Library, 2009. – Режим доступу : http://www.ils.unc.edu/~yanz/Content_analysis.pdf
8. *Dijk van T.A.* Discourse, context and cognition / Teun A. van Dijk // Discourse studies. – 2006. – № 8(1). – P. 159–177.
9. *Parker I.* Critical textwork. An introduction to varieties of discourse and analysis / Ian Parker. – Buckingham : Open University Press, 1999. – 226 p.
10. *Gee J.P.* An introduction to discourse analysis / James Paul Gee. – 2nd ed. – London : Routledge, 2005. – 209 p.
11. *Бабенко О.Е.* Державна політика України у сфері запобігання насильству в сім'ї // О.Е. Бабенко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 3. – С. 106–111.
12. *Attwood L.* The Post-Soviet Women in the Move to the Market : A Return to Domesticity and Dependence? / Attwood Lynn // Women in Russian and Ukraine. – Cambridge : Cambridge University Press, 1996. – P. 255–268.
13. *Watson P.* Eastern Europe Silent Revolution : Gender / Watson Peggy // Sociology. – 1993. – vol. 27. – P. 471–487.
14. *Здравомыслова Е.* Советский этакратический порядок / Елена Здравомыслова, Анна Темкина // Российский гендерный порядок : социол. поход : коллектив. моногр. / ред. Е. Здравомыслова, А. Темкина. – СПб. : Изд-во Европ. ун-та в Санкт-Петербурге, 2007. – С. 96–138. – (Труды факультета полит. наук и социологии ; вып. 12).
15. Гендерна розбалансованість суспільства шкодить українським чоловікам // Сайт ПРООН. – 23.02.2009. – Режим доступу : http://www.undp.org.ua/ua/media/41-democratic-governance/763-gender-inequality-impedes-the-lives-of-ukrainian-men-experts-say*
16. Климковська Н. Мачо в небезпеці! / Н. Климковська // Демократична Україна. – 2009. – Режим доступу : <http://www.dua.com.ua/2009/008/9.shtml>
17. Українські чоловіки вимирають // Кореспондент. – 30.01.2009. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/tech/726543>
18. Українці вимирають найшвидше в Європі // 26.01.2010. – Режим доступу : <http://noabort.org.ua/2010/01/26/ukrajinci-wumyrarajut-najshwydshe-w-iewtopi/>
19. *Миколюк О.* Формула щастя: Чим більше чоловік проводить часу зі своїми дітьми, тим довше він живе... / О. Миколюк // День. – 2009. – 21 лют. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/264884>
20. *Полевська Л.* Чому вимирають українські чоловіки? / Л. Полевська // Високий замок. – 07.08.2008. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/pages.php?ac=arch&atid=6689>
21. Чому вимирають українські чоловіки? // Кореспондент. – 2009. – 30 січ. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/tech/726543>

---

* Позиції 15–40 охоплюють список аналізованих інтернет-публікацій, що цитуються в тексті статті.

22. Костишин Л. Бережіть чоловіків! / Л.Костишин // Вільне життя плюс. – 2010. – 24 лют. – Режим доступу : http://vilne.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3932:berezhyt-cholovikiv&catid=20:naperehr&Itemid=27
23. Ярмошук Т. Виродження чоловіків триває / Т. Ярмошук // Радіо Свобода. – 2009. – 18 черв. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1757>
24. Українські чоловіки вимирають через спосіб життя // ТСН. служба новин каналу 1+1. – 11.06.2010. – Режим доступу : <http://tsn.ua/ukrayina/ukrayinski-choloviki-vimirayut-cherez-sposib-zhittya.html>
25. Говорухіна М. Українські чоловіки вимирають. Буде матріархат. Ура? / М. Говорухіна // Новини Української гельсінської спілки. – 11.07.2007. – Режим доступу : <http://helsinki.org.ua/index.php?id=1184161132>
26. Вимирають чоловіки // Укр. газета Плюс. – 2008. – 18–31 груд. – Режим доступу : <http://ukrgazeta.plus.org.ua/article.php?ida=1685>
27. Годованець О. Девальвація чоловіків, або За кого виходити заміж українським жінкам? / О. Годованець // Главред. – 24.07.2008. – Режим доступу : <http://glavred.info/archive/2008/07/24/114129-7.html>
28. Штогрін І. Криза найбільше б'є по чоловіках / І. Штогрін // Радіо Свобода. – 20.02.2009. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/articleprintview/14>
29. Миколук О. Навіщо нам гендер? / О. Миколук // День. – 2008. – 23 верес. – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/253910/>
30. Поліщук М. Страшніше від голоду, чуми і війни / М. Поліщук // Дзеркало тижня. – 2006. – 31 берез. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3450/52944/>
31. Блохтур А. Українців стало менше: криза чи тенденція? / А. Блохтур // Главком. – 27.04.2010. – Режим доступу : <http://glavcom.ua/articles/685.html>
32. Українські чоловіки вимирають? // Медична газета. – 2009. – № 06 (981). – Режим доступу : <http://www.vz.kiev.ua/pop/06-09/5.shtml#2>
33. Коваленко Н. "Квола сильна стаття". Чи справді в Україні вимирають чоловіки? / Н. Коваленко, О. Лащенко // Радіо Свобода. – 22.05.2009. – Режим доступу : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1737383>
34. Українські чоловіки ледве доживають до 62 років через пияцтво і травми // Вебсайт новин news.ru.ua. – 30.01.2009. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/ukraine/30jan2009/choloviki.html>
35. Денисова Л. Найбільше від кризи в Україні потерпають чоловіки / Людмила Денисова // УКРІНФОРМ : новини. – 17.07.2009. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=823854>
36. В Україні вже 3,6 мільйона дефіцит чоловіків, що далі? // Україна і світ. інтернет-видання. – 18.06.2009. – Режим доступу : <http://ua-inter.net/archives/1958>
37. В Україні спостерігається різкий дефіцит чоловіків // ТСН, служба новин каналу 1+1. – 18.06.2009. Режим доступу: <http://tsn.ua/ua/ukrayina/v-ukrayini-sposterigayetsya-rizkii-defitsit-cholovikiv.html>
38. Дефіцит чоловіків в Україні – 3,6 мільйона // УНІАН. – 18.06.2009. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-321652.html>

39. Дружбляк Н. Криза вбрала чоловіків у спідниці / Н. Дружбляк // Висок. замок. – 2010. – 21 лип. – Режим доступу : <http://www.wz.lviv.ua/print.php?atid=84658>

40. ПРООН ініціювала обговорення становища жінок і чоловіків в умовах економічної кризи // Сайт ПРООН. – 04.08.2009. – Режим доступу : <http://www.undp.org.ua/ua/media/41-democratic-governance/821-undp-initiates-discussion-on-the-state-of-women-and-men-in-times-of-economic-crisis>

Отримано 26.01.11

Т.С. Бурейчак, канд. соціол. наук

МУЖЧИНЫ В КРИЗИСЕ: УКРАИНСКИЕ МЕДИА-ДИСКУРСЫ И ГЕНДЕРНАЯ ИДЕОЛОГИЯ

Статья посвящена анализу способов масс-медийного конструирования проблемы кризисного опыта современных украинских мужчин. В частности, предлагаются результаты текстуального анализа публикаций на эту тему, появившихся в течение 2006–2010 гг. Рассмотрено специфику рассмотрения проблемы кризиса мужчин в масс-медиа – ее идентификаторы, причины и подходы к решению. На основе этого анализа выделяются три типа масс-медийных дискурсов о мужчинах в кризисе – нейтральный, патриархатный и гендерно-эгалитарный, определяются их характеристики и способы легитимации.

Ключевые понятия: кризисный опыт мужчин, маскулинность, гендерные дискурсы, гендерная идеология.

Bureychak T.S., candidate of sociological sciences

MEN IN CRISIS: UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE AND GENDER IDEOLOGY

The purpose of this article is to analyze ways of mass-media design experience of problems of crisis of modern Ukrainian men. In particular, the results offered textual analysis of publications on this subject that have appeared during the years 2006-2010. Examined the specificity of the problem of the crisis of men in the media - her IDs, causes and approaches to solving. Based on this analysis are distinguished three types of mass media discourse on men in crisis - neutral, and gender-patriarhatny ehalitarny, define their characteristics and ways of legitimizing.

Key words: crisis experience of men, masculinity, gender discourses, gender ideology.